

ФИНАНСОВОЕ И НАЛОГОВОЕ ПРАВО

УДК 347.73

МІСЦЕ ПРАВА ГРОШОВОГО ОБІГУ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Юрій МИХАЛЬСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
Голова Всеукраїнської професійної спілки правників

SUMMARY

The article deals with the issue of the currency circulation place in the system of financial law. Currency circulation is investigated within the public financial activities. Reveals the monetary system of law in the context of financial law, its internal structure. Author proposed the structure of the money circulation law.

Key words: money, currency circulation, public finance, public-legal effect, system of financial law.

АНОТАЦІЯ

У статті розкривається питання місця права грошового обігу у системі фінансового права. Грошовий обіг досліджується у межах публічної фінансової діяльності. Висвітлюється система права грошового обігу у контексті системи фінансового права, її внутрішньої будови, структури. Пропонується авторська структура права грошового обігу.

Ключові слова: гроші, грошовий обіг, публічна фінансова діяльність, державно-правовий вплив, система фінансового права.

Постановка проблеми. Система права грошового обігу передбачає внутрішню будову, структуру, зв'язок, диференціацію; це його певна внутрішня структура (будова, організація), яка складається об'єктивно, як відображення реально наявних і розвинутих суспільних відносин у сфері грошового обігу.

Актуальність теми. Питання грошового обігу тривалий час привертють увагу вчених, є чимало праць таких вчених, як Є.О. Алісов, О.М. Ашмаріна, В.П. Василець, Ф.Т. Діланян, А.Т. Ковальчук, О.А. Лукашов, В.В. Посполітак, О.О. Ситник, Є.Є. Фролова. Проте дотепер розробляються й інші питання, пов'язані, зокрема, із з'ясуванням місця права грошового обігу у системі фінансового права. Все це у сукупності з іншими обставинами й обумовило обрання предмета дослідження наукової статті.

Отже, **метою статті** є у розкриття питання про місце права грошового обігу у складній системі фінансового права.

Вклад основного матеріалу дослідження. Проведений нами аналіз наукових поглядів сучасних представників фінансово-правової науки свідчить про їх неоднозначні позиції щодо структуризації системи права грошового обігу як інституту чи підгалузі фінансового права, неоднозначно визначаються і джерела права грошового обігу. Зокрема, О.Ю. Грачова розглядає джерела грошового обігу та вибудовує структуру права грошового обігу як інституту фінансового права в процесі дослідження його правового регулювання, зазначаючи при цьому, що законом закріплено повноваження Центрального банку з регулювання грошового обігу в країні, яке здійснюється за допомогою таких способів, як проведення грошової реформи, деномінації та емісії грошей. Під грошовою реформою розуміється повне або часткове перетворення всієї грошової системи, проведене державою з метою стабілізації та зміцнення грошового обігу. Деномінація, на відміну від грошової реформи, є технічною операцією, що виражається в заміні старих грошей новими з прирівнянням однієї грошової одиниці в нових знаках до більшої кількості грошей в старих знаках [1, с. 72–74].

Водночас слід зазначити, що правове регулювання грошового обігу науковці розглядають як складову правової

основи грошової системи в розділі банківського кредитування та розрахунків [2, с. 357–383].

На думку Ю.О. Крохіної, об'єктивна побудова структури фінансово-правового інституту грошового обігу і розрахунків як елемента системи фінансового права має складатися з таких елементів: правове регулювання грошово-кредитної політики держави, правові основи грошового обігу, правові основи грошової системи, правові основи організації готівкового грошового обігу, правові основи безготівкових розрахунків, правила ведення касових операцій тощо [3, с. 667–693].

Г.А. Тосунян і О.Ю. Вікулін, об'єднуючи фінансово-правові норми, що регулюють грошову емісію та грошовий обіг в одну складову системи фінансового права, розглядають регулювання грошового обігу як структурний підрозділ грошової системи. За їх твердженням, грошова система – це врегульована правовими нормами сукупність форм і методів організації грошового обігу в країні, що має таку структуру: назва грошової одиниці; види грошових знаків, порядок їх емісії та характер забезпечення; регулювання і організація грошового обігу; курс національної валюти, порядок її обміну на іноземну валюту [4, с. 201–210].

Групуючи фінансово-правові норми, що регулюють суспільні відносини у сфері грошового обігу і у сфері розрахунків, в окремий елемент системи фінансового права – фінансово-правовий інститут грошового обігу і розрахунків, професор М.В. Карасьова розглядає їх у структурному розділі правових основ банківської діяльності і валютного регулювання. За поглядами вченого, структура правових засад грошового обігу і розрахунків – це правове регулювання грошового обігу; грошова система та емісійне право банка; правові засади розрахунків та правила ведення касових операцій тощо [5, с. 537–552].

Щодо структуризації інституту грошового обігу і розрахунків як структурного елемента системи фінансового права, то професор Н.І. Хімичева має своє трактування, згідно з яким правове регулювання грошового обігу і розрахунків розглядається поряд із правовими основами банківського кредиту та основами валютного регулювання і валютного контролю. За структурною градацією правові основи гро-

шового обігу і розрахунків складаються з таких елементів: поняття грошової системи, правові основи грошової системи, правові основи обігу готівкових грошей, правові основи безготівкового грошового обігу та розрахунків, правила ведення касових операцій [6, с. 682–702].

Н.Д. Еріашвілі, досліджуючи правові основи грошового обігу і розрахунків, певним чином структурує систему права грошового обігу. Так, правове регулювання безготівкового і готівково-грошового обігу, на його думку, відбувається у межах грошового обороту; окремими структурними елементами системи права грошового обігу є розрахунково-касові операції та порядок ведення касових операцій [7, с. 312–320].

Ф.Т. Діланян визначає інститут грошового обігу як сукупність урегульованих нормами фінансового права відносин з організації емісії грошових знаків, включаючи виробництво, зберігання, транспортування, встановлення порядку інкасування, обліку грошових знаків, їх утилізації, а також регулювання форм і порядку обміну грошима між різними суб'єктами в процесі виконання грошових зобов'язань [8, с. 44].

В.П. Василець висловлює ідею щодо необхідності виділення в рамках фінансового права підгалузі, що об'єднує правові норми, які регулюють грошовий обіг у державі. Цю підгалузь становлять інститути готівкового обігу, безготівкового грошового обігу та валютного обігу. Під правовим регулюванням грошового обігу розуміється нормативне закріплення (встановлення) порядку руху грошової маси [9, с. 105–106]. Поділяє вказану позицію й О.О. Ситник, який визнає необхідність виокремлення особливої підгалузі права – права грошового обігу [10, с. 66–67].

Відповідно до сучасної позиції професорів К.С. Бельського та С.В. Запольського фінансово-правові норми, які регулюють відносини, що виникають у сфері грошового обігу, є складовою підгалузі емісійного права, яке, за визначенням цих авторів, є авангардною категорією у системі фінансового права. Правове регулювання грошового обігу і розрахунків ці науковці розглядають як складову правових основ грошово-кредитної системи та основ валютного законодавства. Правові основи грошового обігу систематично складають таку схему: грошова система, правове регулювання грошового обігу, правила ведення касових операцій, поняття розрахунків та розрахункових відносин, форми безготівкових відносин [11, с. 597–620].

На думку С.І. Лучковської, правове регулювання грошового обігу та розрахунків за структурним поділом складається з норм, які регулюють окремі його елементи: гроші, грошова система й грошовий обіг; правові засади готівкових розрахунків; правовий режим рахунків; правові основи безготівкових розрахунків [12, с. 206–231].

Існує також науковий підхід, за якого фінансово-правові основи грошового обігу і розрахунків мають таку ієрархічну підпорядкованість: правове регулювання грошового обігу; правила ведення касових операцій; порядок відкриття та обслуговування банківських рахунків; порядок здійснення безготівкових розрахунків [13, с. 511–539; 14, с. 466–493].

Особливий погляд на структуру системи права грошового обігу має М.О. Мацелик, який в загальній структурі грошово-кредитної системи України серед банківського і страхового права та цінних паперів досліджує: 1) правові засади грошового обігу та готівку за такою схемою: правове регулювання грошового обігу в Україні та організація і правове регулювання касових операцій; 2) правові засади безготівкових розрахунків в Україні за такою схемою: правовий режим банківських рахунків та організація безготівкових розрахунків в Україні [15, с. 571–610].

На думку професора О.П. Орлюк, правове регулювання грошового обігу та безготівкових розрахунків в Україні має розглядатися як складова публічно-правових аспектів грошового обігу та ринків фінансових послуг; передбачає регулювання грошового обігу та грошової системи України, грошової реформи, організації платіжних систем в Україні; охоплює регулювання відносин у сфері здійснення розрахунково-касового обслуговування; правовий режим банківських рахунків; забезпечує порядок організації безготівкових розрахунків в Україні; стосується відповідальності за правопорушення у сфері готівкових та безготівкових розрахунків і грошово-касового обслуговування [16, с. 650–689].

Правове регулювання грошового обігу розглядається М.П. Кучерявенком, Є.О. Алісовим та О.А. Лукашевим у розділі публічно-правового регулювання банківської діяльності, грошового обігу та розрахунків в такій послідовності: грошова система України (поняття та види); грошовий оборот; правове регулювання готівкового обігу та безготівкових розрахунків [17, с. 227–255].

Л.К. Воронова право грошового обігу не виокремлює у відповідний структурний підрозділ Особливої частини системи фінансового права. Окреслюючи саме системність фінансового права, вчений також систематизує в певній послідовності елементи системи правових основ грошового обігу, серед яких слід назвати такі, як грошова система України; поняття і зміст грошового обороту; правове регулювання готівкового обігу; правове регулювання безготівкових розрахунків [18, с. 322–335].

Науковці, розглядаючи питання системи грошового обігу, концентрують свою увагу на беззаперечному включенні цього інституту до складу фінансового права, проте розходяться в позиціях з приводу його місця у ньому. Так, О.П. Орлюк розглядає грошовий обіг поряд з публічно-правовими аспектами ринків фінансових послуг; М.П. Кучерявенко, Є.О. Алісов, О.А. Лукашевим досліджують його крізь призму банківської діяльності та розрахунків; О.Ю. Грачова, Ю.О. Крохіна вбачають у ньому окремий інститут фінансового права; Г.А. Тосунян і О.Ю. Вікулін бачать його як складову системи грошової емісії та грошового обігу; Н.І. Хімичева розглядає його у складі інституту грошового обігу і розрахунків та поряд з правовими основами банківського кредиту і основами валютного регулювання і валютного контролю; Н.Д. Еріашвілі, поділяючи вищевказану позицію, включає до нього касові та розрахунково-касові операції; О.М. Ашмаріна відносить його до складу загальної частини фінансового права та позиціонує як підгалузь; Ф.Т. Діланян, В.П. Василець та О.О. Ситник розглядають його як окрему підгалузь фінансового права; К.С. Бельський та С.В. Запольський позиціонують його як складову емісійного права.

Звичайно, наведені вище підходи мають право на існування, оскільки система фінансового права ще знаходиться на стадії своєї розбудови. Проте твердження окремих науковців про підгалузевий характер права грошового обігу, на наш погляд, є малообґрунтованими, насамперед з огляду на те, що цей обіг забезпечується не лише грошима, а й іншими законними платіжними засобами. Сучасний стан розрахункових і платіжних відносин настільки розвинувся, що більшість господарських операцій просто неможлива без відмінних від звичайних грошей платіжних інструментів, які закріплені у законодавстві як цілком законні та такі, що приймаються на всій території держави. Водночас підтримуємо позицію про безпосередній зв'язок грошового обігу та фінансових послуг (платіжних інструментів, які ними використовуються), а також нерозривний взаємозв'язок між ним і банківською діяльністю, в тому числі діяльністю

НБУ, включаючи сферу валютного регулювання та валютного контролю.

Цілком логічно є позиція О.Ю. Грачової, яка проводить побудову структури права грошового обігу, спираючись на його джерела [1, с. 72–73]. Водночас позиції Г.А. Тосуняна, О.Ю. Вікуліна [4, с. 201–210], М.В. Карасьової [5, с. 537–552], Н.Д. Еріашвілі [7, с. 312–320], які штучно звужують сферу правового регулювання права грошового обігу, брати за основу не слід, адже ними не враховано широкий спектр охоплення нормами права грошового обороту значної частини фінансово-правових відносин.

Висновки. З наведеного вище випливає, що кожен із науковців має своє бачення стосовно сучасної структури та місця права грошового обігу. І так, напевно, має бути, адже в суперечці народжується істина, сенс якої в цьому випадку полягає в тому, щоб з'ясувати систему права грошового обігу, що має внутрішню будову та структуру.

Аналіз та поєднання доктринальних напрацювань розгляданого нами питання дають можливість визначити таку структуру права грошового обігу:

1) інститут грошово-кредитної політики, який включає нормативне закріплення грошової системи, в тому числі грошової одиниці держави, порядку та умов емісії грошових знаків та офіційного валютного курсу і забезпечення цінової стабільності (інфляційна складова);

2) інститут готівкового грошового обігу, який включає правила готівкових розрахунків, касових операцій, в тому числі інкасаторської діяльності та зберігання грошових знаків;

3) інститут безготівкового грошового обігу, який включає нормативне регулювання використання форм і порядку безготівкових розрахунків, відкриття та обслуговування рахунків, у тому числі карткових, використання спеціальних платіжних засобів;

4) інститут валютного готівкового та безготівкового обігу, який, зокрема, включає правила та порядок розрахунків у іноземній валюті та валютно-обмінні операції;

5) інститут відповідальності за порушення у сфері грошового обігу, який, включаючи санкції за порушення, передбачені спеціальними фінансово-правовими нормами, не включає санкції, закріплені іншими галузями права (цивільним, адміністративним, фінансовим тощо).

У зв'язку з цим особливу увагу привертає грошовий обіг як частина емісійного права, належне правове регулювання та відповідний фінансовий контроль якого є важливим стабілізуючим фактором практично для всіх фінансових відносин, оскільки в їх основі лежать саме грошові кошти, а їх обіг забезпечує весь процес акумулювання, розподілу (перерозподілу) та використання публічних фондів фінансових ресурсів.

Список використаної літератури:

1. Грачева Е.Ю. Финансовое право: Схемы и комментарии : [учебное пособие] / Е.Ю. Грачева. – 3-е изд., испр. и доп.. – М. : Юриспруденция, 1999. – 104 с.

2. Финансовое право : [учебник] / [О.Н. Горбунова, Е.Ю. Грачева и др.] ; отв. ред. Е.Ю. Грачева, Г.П. Толстопятенко. – М. : ТК Велби ; Изд-во Проспект, 2004. – 536 с.

3. Крохина Ю.А. Финансовое право России : [учебник] / Ю.А. Крохина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 720 с.

4. Тосунян Г.А. Финансовое право: Конспекты лекций и схемы : [учеб. пособие]. – 2-е изд. / Г.А. Тосунян, А.Ю. Викулин. – М. : Дело, 2002. – 224 с.

5. Финансовое право Российской Федерации : [учебник] / отв. ред. М.В. Карасева. – М. : Юристъ, 2004. – 576 с.

6. Финансовое право : [учебник] / отв. ред. Н.И. Химичева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2004. – 749 с.

7. Эриашвили Н.Д. Финансовое право : [учебник для вузов] / Н.Д. Эриашвили. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2000. – 606 с.

8. Диланян Ф.Т. Основы финансово-правового регулирования денежного обращения в Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / Ф.Т. Диланян. – М., 2003. – 213 с.

9. Василец В.П. Денежное обращение в России как объект правового регулирования : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / В.П. Василец. – М., 2002. – 254 с.

10. Ситник А.А. Финансово-правовое регулирование денежного обращения в Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / А.А. Ситник. – М., 2010. – 187 с.

11. Запольский С.В. Финансовое право : [учебник] / С.В. Запольский. – М. : Юридическая фирма «Контракт» ; Волтерс Клувер, 2011. – 792 с.

12. Лучковська С.І. Фінансове право : [навч. посібник для студ. економ. спец. вищих навч. закладів] / С.І. Лучковська. – К. : КНТ, 2010. – 296 с.

13. Сарана С.В. Фінансове право України : [навч. посібник] / С.В. Сарана. – Полтава : Полтавський інститут економіки і права Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2008. – 567 с.

14. Шамрай В.О. Фінансове право України : [навч. посібник] / В.О. Шамрай, О.М. Мельник. – К. : НУБіП України, 2008. – 525 с.

15. Фінансове право : [навч. посіб.] / [М.О. Мацелик, Т.О. Мацелик, В.А. Пригоцький] ; за ред. В.К. Шкарупи. – К. : Знання, 2011. – 815 с.

16. Фінансове право. Академічний курс : [підручник] / О.П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.

17. Фінансове право : [навч. посіб.] / за ред. М.П. Кучерявенка. – Х. : Право, 2010. – 288 с.

18. Фінансове право України : [навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.] / [Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, Н.Ю. Пришва та ін.]. – 2-ге вид., стереот. – К. : Правова єдність, 2010. – 395 с.